

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА ВИВЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "ПОЗАСЮЖЕТНІ ЕЛЕМЕНТИ" НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В СТАРШИХ КЛАСАХ

Міщенко О. В.

У статті окреслено проблему вивчення позасюжетних елементів художнього твору на уроках української літератури в старших класах. Представлено теоретичний матеріал та деякі методичні рекомендації учителям загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій для роботи над теоретико-літературним поняттям "позасюжетні елементи".

Ключові слова: композиція, позасюжетні елементи, сюжет, фабула.

В статье очерчена проблема изучения внесюжетных элементов художественного произведения на уроках украинской литературы в старших классах. Представлен теоретический материал и некоторые методические рекомендации учителям общеобразовательных школ, лицеев, гимназий для работы над теоретико-литературным понятием "внесюжетные элементы".

Ключевые слова: внесюжетные элементы, сюжет, фабула.

The article addresses the problem of studying out-of-plot elements of a literary work during the Ukrainian literature lessons in high school. It brings forward theoretical material and certain guidelines for teachers at general education schools, lyceums, and gymnasiums for work on the theoretical literary concept of "out-of-plot elements".

Key words: composition, out-of-plot elements, plot, fable.

Прагнення забезпечити належний рівень викладання курсу української літератури в школі вимагає від педагогів сучасного рівня теоретичних знань літературознавчого матеріалу, адже формування в учнів будь-яких навичок завжди спирається на засвоєння теорії, на усвідомлення загальних положень. Тож первинною ланкою на пропедевтичному етапі аналізу художнього твору є вивчення теоретико-літературних понять. Методичні аспекти роботи над позасюжетними елементами знаходимо у працях Т. Бугайко, В. Неділька, Ю. Бондаренка, О. Бандури, Є. Пасічника та інших дослідників.

Критичне вивчення навчально-методичної літератури, програм та підручників з української літератури для загальноосвітніх навчальних закладів дає підстави зробити висновок про те, що опрацювання позасюжетних елементів є слабкою ланкою в системі шкільної інтерпретації художнього твору: під час аналізу вони або зовсім залишаються поза увагою, або відходять на другий план, хоч для осмислення змісту твору надзвичайно суттєві, "часто бувають навіть важливішими за сам сюжет" [20, с. 123].

На нашу думку, однією з причин відсутності належної уваги до цих складників з боку вчителів-словесників є суто літературознавча проблема – відсутність одностайних поглядів теоретиків на композиційні елементи, які належать до позасюжетних, та єдиної спільної термінології для їх позначення.

Невпорядкованість поняттєвого мислення науковців, невідповідність між шкільною практикою вивчення поняття "позасюжетні елементи" та деякими тенденціями в літературознавстві спонукають до активізації дослідницької діяльності із метою підвищення рівня теоретичної та методичної підготовки вчителів до вивчення цих понять.

Термінологічний аспект вивчення позасюжетних елементів, що є предметом нашого дослідження, у методичній літературі достатньо не висвітлений. **Мета статті** – акцентувати увагу науковців і вчителів-практиків на літературознавчій проблемі визначення поняття "позасюжетні елементи". **Завдання** представленої розвідки – допомогти вчителю правильно організувати роботу старшокласників над теоретичним матеріалом під час поглиблення поняття "позасюжетні елементи" художнього твору.

Оскільки засвоєння літературознавчих термінів учнями середньої ланки має пропедевтичний характер, тому перш ніж розпочати поглиблення знань про позасюжетні елементи у старших класах, учителю необхідно з'ясувати такі питання: *коли вивчали* поняття, в якому класі, з яким художнім твором воно було пов'язане, та *що вивчали*, які його теоретичні аспекти уже висвітлені, відомі учням, адже розширення теоретичного матеріалу обов'язково відбувається з урахуванням базових знань учнів. Завдання поглибити поняття спрямовує учителя на поетапне використання таких методичних прийомів: актуалізація отриманих раніше знань, розширення теоретичних знань про виучуване поняття, практичне використання знань і умінь, узагальнення та ін. У статті ми зупинимось на перших двох етапах.

Відомо, що учні легко визначають і характеризують сюжет художнього твору, але не завжди розуміють його зв'язок із композицією та позасюжетними компонентами, тому під час формування уявлення про позасюжетні елементи виникає необхідність їхнього розмежування. Щоб забезпечити усвідомлення кореляції між цими компонентами твору, учням необхідне всебічне засвоєння теоретичного матеріалу. Вивчення поняття "позасюжетні елементи", з яким учні вперше знайомляться в 7 класі, розпочинається з актуалізації знань про сюжет, формулювання визначення виучуваного поняття,

означення його місця в композиційній структурі твору. На цьому етапі учні повинні усвідомити, що композиція є ширшим поняттям, складниками якої є і сюжет, і позасюжетні елементи, що "вона організовує всі компоненти твору в гармонійну систему, пронизує їх зв'язками, завдяки їй створюється цілісна художня картина" [4, с. 61].

Шкільний підручник пропонує такі дефініції: "композиція (з лат. *compositio* – складання, створення) – це будова художнього твору, розташування й співвідношення всіх його компонентів: сюжетних, позасюжетних елементів, висловлювань героїв твору тощо" [2, с. 94]; *позасюжетні елементи* визначаються як такі, що "не впливають на розвиток подій у творі, а лише допомагають глибше й рельєфніше відтворити реалії зображуваного в ньому (опис приміщення, пейзаж, портрет героя)" [2, с. 94]. Підручник спрямовує роботу вчителя на формування вмінь учнів знаходити позасюжетні елементи в повісті Андрія Чайковського "За сестрою", визначати їх роль у творі, розмежовувати з сюжетом.

Доцільність поглиблення знань про позасюжетні елементи в старших класах обумовлюється тим, що чим глибше вивчаються художні твори, тим більше зростає роль теоретичних знань учнів. Відомості з теорії літератури у старших класах повинні подаватися на якісно новому рівні, необхідно посилити літературознавчий зміст засвоєваних понять, викладати їх поглиблено, обґрунтовано, доказово. У випускному класі учні повинні володіти основними знаннями з теорії літератури, які відповідають сучасному рівню літературознавчої науки.

Отже, поглиблення знань про позасюжетні елементи перш за все передбачає розширення самого визначення поняття. На цьому етапі вчитель натрапляє на деякі проблеми неузгодженості теорії літератури зі шкільною практикою: у літературознавстві немає однаковості поглядів учених на композиційні елементи, які належать до позасюжетних, хоч така інформація необхідна для чіткого й усебічного визначення цього поняття.

Простежимо основні тенденції щодо цього питання в літературознавстві. П. Волинський до позасюжетних елементів зараховує авторські відступи, вставні епізоди, художнє обрамлення. За О. Бандурою, позасюжетними є описи (портрет, пейзаж, інтер'єр), відступи (ліричні відступи, вставні епізоди (екскурси в минуле та майбутнє, обрамлення)), присвята, епіграф та заголовок твору. У розумінні Н. Ференц, до позасюжетних елементів належать портрет, пейзаж та обстановка (інтер'єр, опис речей), авторські відступи, вставні епізоди, обрамлення, назва твору, епіграф, присвята. О. Галич, В. Назарець і Є. Васильєв вставні епізоди, які в традиційному літературознавстві називають позасюжетними компонентами, подають як ускладнення сюжетної будови твору, а пейзаж та інтер'єр відносять до системи образів художнього твору. А. Ткаченко констатує, що позафабульними чинниками композиції є вставні епізоди, ліричні та авторські відступи, які літературознавець об'єднує спільним поняттям "авторське слово", пейзаж, портрет, інтер'єр та художня деталь, яка може бути їх компонентом. Обрамлення науковець називає сюжетно-композиційним елементом, не погоджуючись із поглядами інших дослідників, котрі вважали його позасюжетним (В. Лесин, О. Бандура, П. Волинський) та сюжетним (В. Халізов). Заголовок, присвята й епіграф також досліджуються в літературознавстві під різними кутами зору: з погляду сильної позиції (Я. Кальченко, І. Чемеринська, В. Вуколова, Т. Фільчук, В. Мислива), пара-, над- чи інтертекстуальності (М. Челецька, С. Сисоєв, О. Переломова, О. Бердник), як позасюжетні елементи (О. Бандура, П. Волинський, Л. Тимофєєв, Н. Ференц). Ці структурні складники тексту найбільш інформаційно й емоційно навантажені, мають концептуальне значення й сприяють кращому розкриттю сюжету, але не впливають на його розвиток, тому, погоджуючись із поглядами значної частини літературознавців, пропонуємо зарахувати їх до позасюжетних елементів. Однак це питання залишається дискусійним і потребує детальнішого обґрунтування.

Опрацьовуючи поняття "позасюжетні елементи" в старших класах, учителів також варто звернути увагу учнів на суперечності в сучасному літературознавстві щодо цього терміна. Так, більшість дослідників називають їх *позасюжетними* (О. Бандура, П. Волинський, Л. Тимофєєв, Н. Ференц та інші теоретики літератури), "але за нашого тлумачення сюжету, – відзначає А. Ткаченко, – ліпше говорити про *позафабульні елементи*, бо, крім зовнішньо-подієвого чи описового плану зображення, існує внутрішньо-психологічний план вираження, – це дві іпостасі сюжету (загалом художнього світу), які можуть розгортатися паралельно, переходити одна в одну, перетинатися і знову розходитися, повертатися і т. д." [18, с. 182].

Представники наратології також послуговуються поняттям "позафабульні чинники" та тлумачать їх як "додаткові дискурси за межами нарації" [14, с. 237]. Г. Абрамович у "Вступі до літературознавства" не використовує жодного із запропонованих понять, але зазначає, що вставні епізоди "безпосередньо не зв'язані з фабульною лінією твору" [1, с. 128], що свідчить про тенденцію літературознавця вважати їх позафабульними елементами.

Для того, щоб учні глибше осягнули причини термінологічної невпорядкованості, учителів необхідно пояснити їм проблему визначення понять "сюжет" і "фабула".

Матеріал для вчителя. Протягом кількох століть учені ґрунтовно досліджують поняття "сюжет" і "фабула". Деякі літературознавці намагаються чітко їх розмежувати, хоч по-різному визначають відмінність між ними, дехто вважає ці терміни синонімічними, інші послуговуються лише поняттям "сюжет", а на позначення того, що прийнято називати фабулою, використовують поняття "конкретний зміст" (Л. Тимофєєв), "пізнавальний зміст" (І. Виноградов), "буквальний зміст" (Д. Ільїн).

З діахронічного погляду, термін фабула (лат. *fabula* – байка, історія) в літературі та літературній критиці вперше фіксується в середині XIX ст.; термін сюжет (франц. *sujet* – предмет, тема) широко використовували ще представники французького класицизму XVII ст. (Н. Буало, П. Корнель, Д. Дідро). Тривалий час у літературознавстві ці два поняття використовувалися як синоніми, але проблема семантичної відмінності названих термінів, які позначають одне явище, зумовила їх неоднозначність і дискусійність.

На початку XX ст. О. Веселовський запропонував їх етимологічно точне визначення: сюжет – "предмет", те, про що розповідається; фабула – сама розповідь про "предмет". Ці погляди стали традиційними, звичними для багатьох дослідників того часу.

Окреслена термінологічна традиція зберігалася до 20-х рр. XX ст. У працях представників "формальної школи" висвітлені інші шляхи вирішення проблеми розмежування цих понять, але те, що в прийнятій раніше системі позначалося як сюжет, формалісти називали фабулою. Під поняттям "фабула" вони розуміли "матеріал", який лежить в основі твору, а прийоми його художнього опрацювання називали сюжетом (В. Шкловський). Б. Томашевський у "Теорії літератури" фабулою називає те, "що справді відбувалося", "щось попередньо задумане, якась історія, подія з життя чи художнього твору інших авторів", а те, "як дізнався про це читач", "художньо вибудований розподіл подій (фабульного матеріалу) у творі" називає сюжетом [19, с. 120–126]. Як відомо, цієї позиції дотримувалися О. Потебня, І. Франко, Леся Українка.

Проте в 1928 році теорія формалістів була піддана критиці. Скажімо, М. Бахтін не погодився з таким визначенням понять сюжету й фабули і назвав їх "єдиним конструктивним елементом твору" [15, с. 155]. Свої критичні зауваження висловив Г. Поспелов, наголосивши, що така термінологічна традиція порушує звичне для літературознавства слововживання, яке, на його думку, не є вдалим. Те, що В. Шкловський називав сюжетом, дослідник запропонував визначити як "композицію сюжету", а за терміном "сюжет" зберіг початкове значення ходу подій, яке склалося ще в XIX ст. Учений наголошує на необхідності термінологічно розмежувати різні манери оповіді: той порядок подій, в якому вони відбувалися в житті персонажів дослідник називає сюжетом, а фабулою – порядок оповіді про них у творі. На думку дослідника, фабула у широкому розумінні об'єднує не лише основні події, а й "доконфліктні" епізоди (передісторії та післяісторії, описові характеристики героїв, часу і місця їх життя, вставні епізоди та ін.) [16, с. 98–104].

Проаналізувавши попередні концепції, літературознавець Л. Тимофєєв заперечив погляди деяких своїх сучасників, які диференціюють "систему подій, що складають сюжет твору, на дві частини: сюжет, що означає лише основний конфлікт, та фабулу – той ланцюг конкретних подій, у яких цей конфлікт здійснюється" [17, с. 161]. Науковець вважає непереконливими й твердження інших дослідників, які "фабулою називають реальну послідовність подій, а сюжетом – їх художню послідовність", тому що природної послідовності подій може й не бути, коли сюжет витворений авторською уявою. У цьому розумінні, на думку дослідника, фабула є не елементом форми твору, а результатом роздумів самого автора. Крім того, вона має значення лише тоді, коли сюжет розходиться з логічною послідовністю подій. Л. Тимофєєв піддав критиці й погляди тих дослідників, які фабулою називають схему подій, а сюжетом – їх живу послідовність.

На цьому етапі доцільно запропонувати учням роботу зі словниками, яка дасть можливість старшокласникам самостійно простежити еволюцію поглядів літературознавців. Так, О. Квятковський у "Поетичному словнику" (1966 р.) подає таку дефініцію поняття "сюжет": "структурна основа, кістяк художнього, прозового і ліричного твору, розповідь про події, які остаточно розкриваються у фабулі" [8, с. 293]. Критерій розрізнення цих понять указує на можливість або неможливість переказу: "сюжет легко переказати коротко, фабула ж майже не піддається переказу" [8, с. 293]. З часом погляди літературознавців змінилися на протилежні: інший підхід до тлумачення цих понять зафіксований в "Енциклопедичному словнику для юнацтва. Літературознавство від А до Я" (2001 р.): фабула – "це те, що піддається переказу" [13, с. 426]. Звідси випливає найпростіші визначення: "сюжет – це мета автора, а фабула – засіб досягнення цієї мети" [11, с. 426]. Отже, з'ясовуючи різницю між поняттями "фабула" та "сюжет", дослідники досить часто оперують найпростішим диференційним критерієм – можливість чи неможливість переказу.

Не менш важливою літературознавчою проблемою є різні погляди дослідників щодо доцільності розмежування цих понять. На думку Л. Тимофєєва, немає необхідності використовувати два різні терміни на позначення однієї особливості художнього твору: "Розподіл подій між фабулою і сюжетом не може ні доповнити, ні приховати нові дані для розуміння конфлікту й характеру, ні відкрити в змісті нові сторони". Необхідністю звертатися до введення іншого терміна дослідник слушно вважає "означення нової, не виділеної раніше сторони досліджуваного предмета". Наміри розмежувати сюжет і фабулу "лише ускладнюють термінологію, віддаляють від реального аналізу твору...". Дослідник узагалі не бачить практичної необхідності використовувати поняття "фабула", вважаючи його зайвим. Однак, на його думку, це поняття можна вживати як допоміжне для позначення більш детального викладу подій, окрім основних (сюжету) [17, с. 163].

Теоретик української літератури П. Волинський у своїх дослідженнях користується лише терміном сюжет. Термін "фабула", на його думку, міцно закріпився у вжитку лише щодо байки. Під поняттям "сюжет"

учений розуміє і "кістяк твору, основу для об'єднання всіх його складових частин в єдине ціле", і "розвиток подій, які відбуваються в житті персонажів твору" [5, с. 115]. Традиційного на сьогодні погляду дотримуються О. Бандура, Г. Абрамович та інші дослідники, які для позначення основних подій у художньому творі послуговуються терміном сюжет.

Розмежування понять "сюжет" і "фабула" сучасними літературознавцями дещо відрізняється від поглядів попередників. Так, О. Галич (2001), попри акцент на тому, що фабула може бути переказана "своїми словами", основним критерієм розмежування вважає категорію змісту й форми. Дослідник обґрунтовує необхідність введення до літературознавчої термінології цього паралельного ряду понять, мотивуючи тим, що "сам динамічний аспект твору виступає у ньому водночас і як предмет зображення, тобто компонент змістової організації твору, а саме об'єктивного його змісту, і як спосіб, через який зображується предмет, тобто компонент художньої форми твору" [6, с. 160]. Теоретик літератури "кістяк, або каркас, на який кріпиться вся представлена у творі дія..." [6, с. 161], "те, про що розповідається у творі й що існує в ньому у формі більшою чи меншою мірою об'єктивованої від автора життєподібної реальності" називає фабулою [6, с. 130], а "форму розгортання й конкретизації фабули" називає сюжетом [6, с. 160].

А. Ткаченко також указує на необхідність суто робочого розподілу семантичних навантажень між обговорюваними термінами та категоріями, оскільки літературознавець вважає, що їх взаємозамінюваність і синонімічність не є доцільною. Визначаючи фабулу як "послідовну оповідь про події, викладені у творі" [18, с. 171], дослідник стверджує, що це пояснює віднесення аналізованого поняття до умовно виділених чинників змісту. Сюжет більше пов'язаний із формою твору, тобто з тим, "як саме розгортається в художньому часопросторі, мистецькому світі твору фабульна основа чи основи" [18, с. 171]. Згідно із запропонованою концепцією, у "Літературознавчій енциклопедії" Ю. І. Коваліва (2007) "елементи композиції художнього твору, що перебувають поза фабулою, беруть опосередковану участь у його побудові, можуть розгортатися паралельно з основною подією", називаються *позафабульними чинниками* [14, с. 237].

Більшість теоретиків літератури переконана, що, оволодівши навичками розрізняти фабулу й сюжет, читач набуває здатності "не просто спостерігати за подіями в художньому творі, а й розуміти їх зміст, глибоко переживати їх, перейматись авторською позицією і авторським настроєм" [13, с. 426]. На противагу такому погляду, значна частина практиків погоджується з іншими позиціями літературознавців: введення категорії фабули до системи теоретико-літературних понять "не допомагає нашому аналізу, а лише ускладнює його" [17, с. 163], наслідком розмежування сюжету й фабули стане лише ускладнення термінології, у чому, власне, ми й переконалися в результаті аналізу літературознавчих досліджень.

Оскільки ця проблема залишається дискусійною до цього часу, то старшокласникам буде цікаво долучитися до неї, висловити свої погляди на проблему.

Учитель повинен зробити **висновок**: ні в навчальній програмі для загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту, академічний рівень), ні в підручниках з української літератури, ані в програмі зовнішнього незалежного оцінювання не передбачено розмежування понять "сюжет" і "фабула" художнього твору, в шкільній практиці вони ототожнюються, а на їх позначення користуюся терміном "сюжет", отже правомірним є і поняття "позасюжетні елементи". Для кращого усвідомлення учнями сутності останнього досліджуваного поняття варто запропонувати старшокласникам поглибити знання про нього також паралельно з поняттям "сюжет", але на іншому змістовому рівні: *сюжет* твору – це динамічна сторона його композиції, а *позасюжетні елементи* – статична.

Таким чином, учням необхідно подати поглиблене визначення виучуваного поняття: **позасюжетними** називаються інформаційно й емоційно насичені структурні елементи композиції твору, які сприяють кращому розкриттю сюжету, хоча не рухають його вперед, не впливають на перебіг подій у творі, хоча можуть штучно затримувати розв'язку (ретардація), уповільнювати розвиток дії.

Ураховуючи матеріали відомих літературознавчих досліджень із порушеної проблеми, учителю необхідно додати до визначення позасюжетних елементів їх складові, які для вивчення у старших класах доцільно подавати, згрупувавши у блоки: *описи* (пейзаж, портрет, інтер'єр, екстер'єр, світ речей), *відступи* (ліричні, авторські, публіцистичні, філософські, історичні, автобіографічні тощо), *вставні епізоди* (новели, сцени, сні, листи, екскурси (у минуле та майбутнє) та ін.) та *"заголовковий комплекс"* (термін С. Сисоєва), який охоплює назву твору, присвяту й епіграф. Оскільки систематизований матеріал краще сприймається й запам'ятовується, у процесі прочитання чи аналізу твору учням легко буде віднайти їх у тексті та структурувати саме за таким принципом.

Отже, запропонований матеріал для вивчення теоретико-літературного поняття "позасюжетні елементи" на уроках української літератури в старших класах скерований такими основними методичними принципами:

- науковості (учні старших класів знаходяться на завершальному етапі шкільної літературної освіти, тому повинні володіти основними знаннями з теорії літератури, які відповідають сучасному рівню літературознавчої науки);
- історизму (ознайомлення учнів з еволюцією терміну в процесі розвитку літератури);
- наступності (враховуючи те, що з поняттям "позасюжетні елементи" учні знайомляться в попередніх класах, вважаємо доцільним у старших класах його поглибити);

- доступності (учитель повинен оцінити рівень навчальних можливостей учнів і відповідно адаптувати поданий теоретичний матеріал, щоб він був їм доступний і зрозумілий);
- проблемності (старшокласникам буде цікаво долучитися до вирішення поставленої проблеми, що дасть можливість перевірити їх уміння зіставляти різні погляди в ході дискусії, виявляти здатність групувати, порівнювати та узагальнювати літературні явища, доводити свої твердження, висловлювати власну думку);
- вибірковості (весь теоретичний матеріал неможливо детально проаналізувати, а тому його частину доцільно запропонувати учням для самостійного опрацювання) та ін.

Обізнаність учителя української літератури з результатами сучасних наукових досліджень із теорії літератури загалом та з актуалізованої проблеми зокрема, продумана й вдало застосована методика подачі теоретичного матеріалу допоможуть сформулювати чітке визначення виучуваного поняття й подати повний перелік елементів композиції твору, які називаються позасюжетними. Методичні прийоми вивчення та застосування означеного теоретико-літературного поняття у процесі проведення різних видів аналізу та інтерпретації прозових творів є перспективою наших подальших розвідок.

Література

1. Абрамович Г. Л. Вступ до літературознавства : підручник для студентів педагогічних інститутів / Г. Л. Абрамович. – М. : Просвітництво, 1979. – 352 с.
2. Авраменко О. М. Українська література : підручник для 7 класу / О. М. Авраменко. – К. : Грамота, 2007. – 295 с.
3. Бандура О. М. Теорія літератури : посібник для вчителів / О. М. Бандура. – К. : Радянська школа, 1969. – 286 с.
4. Бондаренко Ю. І. Методика шкільного вивчення сюжетно-композиційної організації епічного твору: теорія і практикум : навч. посіб. для студентів філологічних факультетів / Ю. І. Бондаренко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – 143 с.
5. Волинський П. К. Основи теорії літератури / П. К. Волинський. – К. : Радянська школа, 1967. – 368 с.
6. Галич О. А. Теорія літератури / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.
7. Гараева Г. Н. Внесюжетные элементы композиции в произведениях башкирских писателей / Г. Н. Гараева // Вестник Челябинского университета. – 2010. – Вып. 42. – С. 42–48.
8. Квятковский О. П. Поэтический словарь / О. П. Квятковский. – М. : Литература, 1966. – 257 с.
9. Кожин В. В. Сюжет, фабула, композиция / В. В. Кожин // Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. Роды и жанры литературы. Кн. 2 / А. Г. Абрамович, В. В. Ермолова, М. С. Кургина. – М. : Наука, 1964. – 485 с.
10. Левитан Л. С. Основы изучения сюжета / Л. С. Левитан, Л. М. Цилевич. – Рига : Звайгзне, 1990. – 187 с.
11. Литературоведение от А до Я : энциклопедический словарь для юношества / сост. В. И. Новиков, Е. А. Шкловский. – М. : Современная педагогика ; Педагогика-Пресс, 2001. – 526 с.
12. Литературная энциклопедия терминов и понятий / гл. ред. и сост. А. Н. Николюкин. – М. : НПКи "Интелвак", 2001.
13. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. – Т. 1. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ "Академія", 2007. – 608 с.
14. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ "Академія", 2006. – 752 с.
15. [Медведев П. Н.](#) Формальный метод в литературоведении / [П. Н. Медведев \(Бахтин М. М.\)](#). – Москва : Лабиринт, 1993. – 207 с.
16. Поспелов Г. Н. Теория литературы : учебник для ун-тов / Г. Н. Поспелов. – М. : Высш. школа, 1978. – 351 с.
17. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы / Л. И. Тимофеев. – М. : Провещение, 1966. – 480 с.
18. Ткаченко А. О. Мистецтво слова : вступ до літературознавства / А. О. Ткаченко. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
19. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика : учеб. пособие / Б. В. Томашевский. – М. : Аспект Пресс, 1999. – 334 с.
20. Швердіна А. П. Особливості використання позасюжетних елементів у художньо-біографічному романі Василя Шевчука "Страсті за Миколаєм" / А. П. Швердіна // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. – 2009. – № 19 (182), жовтень. – С. 120–128.